

РЕЗЮМЕ УЧАСТИЕ ДВОРЯНСТВА В КОМИТАТСКОМ ПРАВОСУДИИ В XVI – XVIII СТОЛЕТИЯХ

Зубанич Л. Л. (Ужгород)

В научной работе изучаем состояние и развитие правосудия в контексте административного устройства северо-восточной части Венгерского королевства (территория современного Закарпаття – комитатов Унг, Берег, Угоча, Мароморош) за период позднего средневековья.

Ключевые слова: Венгрия, комитаты, правосудие, земский суд, владение.

SUMMARY THE PARTICIPATION NOBLES IN THE COUNTY'S ADMINISTRATION OF JUSTICE IN THE XVI – XVIII CENTURIES

L. Zubanych (Uzhhorod)

In scientific work and analyze the evolution justice in the context of the administrative structure of the north-eastern part of the Hungarian kingdom (the territory modern Transcarpathia – comitates Ung, Bereg, Uhocha, Marommarosh) in the medieval and modern times.

Key words: Hungary, country, justice, nobility court, possession.

УДК 613.81(477)

РУХ ТВЕРЕЗОСТІ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ В СЕРЕДИНІ XIX – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XX СТОЛІТТЯ

Стасів Я.В. (Львів)

Розглянуто основні етапи руху тверезості в Галичині від середини XIX – у першій третині XX ст. як реакцію представників української інтелігенції на цілеспрямовану алкоголізацію українського населення панівними державами. Проаналізовано три стадії тверезницького руху, а також еволюцію форм та методів боротьби за здоровий спосіб життя.

Ключові слова: рух тверезості, братства тверезості, тверезість, греко-католицьке духовенство, корчма, алкогольні напої.

За останніх 200 років закономірним наслідком широкої доступності та вживання алкоголю в Україні стало масове пияцтво (або алкоголізм). З кожним роком зростає рівень смертності та зменшується коефіцієнт народжуваності; неможливо підрахувати генетичні втрати та ступінь фізичної, духовної та інтелектуальної деградації народу. Відтак, потреба ведення культури здоров'я та тверезого способу життя суспільства – єдино правильного стану організму – продовжує бути актуальною впродовж тривалого періоду історії українського народу.

Діяльність руху тверезості як наукова проблема вивчена недостатньо. На даний час єдиною узагальнюючою працею є монографія Б.Савчука[9]. Організаційний аспект діяльності тверезницького руху під патронатом духовенства Греко-католицької церкви відображений у працях М.Кузик [4] та І.Рудянин [7]. Дослідження Л.Сливки розкриває здорові підходи у вихованні молоді товариствами тверезості у Східній Галичині в 1919–1939 рр. [8].

У працях В.Лаби, на основі документального матеріалу проілюстровано процес боротьби за тверезість шляхом організації бойкотів кор-

чем і шинків товариствами тверезості та духівництвом[5;6]. Важливе місце займають праці В.Садового, який на основі багатого документального матеріалу дослідив тверезі звичаї в Галичині починаючи ще від XV ст. [12;13]. Базою джерел дослідження слугують архівні документи з фондів 146 (Галицьке намісництво) Центрального державного історичного архіву м.Львова[1], а також часопис «Відродження» однойменного товариства[2].

Метою статті є висвітлення руху тверезості в Галичині в 1840-х – 1939 рр., а також характеристика головних аспектів його діяльності.

У XVII – поч. XX ст. алкоголізація українського населення євреями-орендарями і поміщиками здійснювалася завдяки володінню ними правом пропінації (або «примус пропінаційний» – право безподаткового виготовлення та продажу алкоголю на своїй території). Глибина проблеми була усвідомлена інтелігенцією з середовища греко-католицького духовенства, яке відстоювало активну позицію як у політичному, так і в духовному житті тогочасного суспільства.

Перша хвиля тверезницького руху ознаменована створенням товариств тверезості в

1840-х рр. У 1844 р. галицький митрополит М.Левицький видав куренду (послання, розпорядження), в якій закликав місцевих священників протидіяти пияцтву шляхом заснування братств тверезості. Вступаючи до товариства, людина складала присягу, яку скріпляла своїм підписом. Присяга виглядала так [мова оригіналу]: «Чиню перед Господом Богом, Пречистою Дівою Марією і святим Ангелом Хоронителем урочисте постановлення в уживанню палених напоїв хоронитися за поміччю Бога і в міру сил своїх до того других побуджати» [13, с.23]. Кожне братство мало облікову книгу своїх членів – «Книгу братства тверезості», куди вносилися короткі дані про кожну людину.

У 1845 р. в селах Брошнів та Горинь (нині Івано-Франківщина) братства були засновані місцевим священником І.Козакевичем. Галицькі села, як зауважив Б.Савчук, «прокинулися від летаргічного сну», і цілими громадами вступали до братств тверезості. До прикладу, з 855 тис. віруючих греко-католиків Перемишльської єпархії 272 тис. вступили у братства [11]. Священик обраний до певної парафії залежав від фінансової підтримки місцевого пана. Для останнього діяльність братств означала зменшення кількості питущих, а звідси й прибутку. Проте, незважаючи на це, широкі кола греко-католицького кліру з гуманістичних міркувань ставали на боротьбу з корчемним промислом. Для тогочасних віруючих вступ до братства та клятва невживання алкогольних речовин мала велике стримуюче значення [5, с.19].

Масштабність першої хвилі руху тверезості зумовила масове згорання корчем і шинків. Фінансове становище євреїв-шинкарів змусило їх вдатися до авантюри: в єврейській пресі греко-католицький клір був звинувачений в антисемітизмі. Євреї та шляхта, не без допомоги алкогольних лобістів, надсилали численні скарги у вищі законодавчі органи – галицький сейм та віденський парламент [4, с.86]. У петиціях доцільність скасування тверезницького руху обґрунтовувалася мільйонними збитками для бюджету. Відповідно, рух почав поступово слабшати.

Революційна весна 1848 р. змусила австрійську владу докорінно переглянути суспільно-політичну основу життя десятків народів монархії. Скасування панщини продовжило демонтаж інших пережитків класичного феодалізму. Парламентський указ від 7 вересня 1848 р. забороняв панам примусовий збут алкоголю селянам. Але становище селян не покращилося до бажаного рівня: вони далі залишалися залежними від панів, а в селах далі зводили корчми й шинки, де в будь-який час можна було купити алкогольні вироби. Селяни, незважаючи на примітивні технічні знаряддя праці, отримали нові можливості ведення господарства. Їм було надано право вільного розпорядження власним май-

ном, у тому числі землею. Але, з іншого боку, – це тільки грало на руку власникам алкогольного промислу. Останні надавали селянам можливість брати алкогольні напої у борг, або вимінювали їх на речі – одяг, взуття, коштовності, худобу [7, с.34]. У джерелах початку ХХ ст. знаходимо інформацію про факти пропивання цілих земельних ділянок та господарств. Бували випадки, що через шкідливу звичку однієї людини бідували цілі сім'ї [6, с.6–12].

Волею громади, виходячи із морально-етичних міркувань, корчми будувалися на краю села – подалі від церков та громадських будівель. Інколи конкуренція змушувала власників будувати по дві і більше корчем в одному селі. Ненормований «графік роботи» корчми (вона працювала вдень і вночі) створювала можливість придбання алкогольних напоїв у будь-який зручний час. Уночі корчми перетворювалися на перевальні склади крадених речей, худоби та інших товарів, якими могли розраховуватися злодії за спиртне, не маючи грошей [7, с.34].

Після утворення у 1867 р. дуалістичної Австро-Угорської монархії та прийняття її конституції духовне й фінансове життя селян мало покращилося. Невдовзі загострилися відносини з Пруссією, а війна 1869 р. мобілізувала у військо багато чоловіків. Дефіцит робочої сили спричинив зубожіння села, яке стояло на межі голоду. Перебуваючи у стані постійного стресу (за відсутності психологічної підтримки), багато людей дедалі частіше схилилися до вживання алкоголевмісних напоїв. Знову масовим явищем стало пияцтво. Черговий раз греко-католицьке духовенство взялося за справу витверезення українського народу наприкінці 1860-х рр.

Другу стадію руху тверезості (кінець 60-х рр. ХІХ ст.) в Галичині патрунував галицький митрополит Й.Сембратович. За його наказом були створені групи священників, котрі під час мес виголошували антиалкогольні прочитання з метою привернення уваги громадськості до ідеї тверезості. У посланні «Про високу гідність людини» від 3 квітня 1874 р. Й.Сембратович гостро засудив вживання алкоголю як один із найважчих гріхів. Ця куренда також зобов'язувала кожного священника виголошувати промови антиалкогольного та антитютюнового спрямування під час богослужінь [4, с.86].

Заслуговує на увагу лист Й.Сембратовича папі Пію ІХ, в якому йшлося про створення братств тверезості. Папа благословив ініціативу 30 червня 1874 р., відтак братства отримали автономію у роботі, а владні структури не мали права яким-небудь чином перешкоджати їхній діяльності. Розпорядженням від 4 серпня 1874 р. Й. Сембратович зобов'язав священнослужителів засновувати братства при церквах та приходдах. Тоді ж, було затверджено статут загальний для

усіх братств, із можливістю внесення доповнень. «Братчикам» заборонялося вживати міцні спиртні напої, а також обмежувався вжиток пива та вина [4, с.86].

Проповідування тверезих цінностей на наукових засадах та проведення протиалкогольних лекторіїв здійснювали місії тверезості, що діяли при братствах. Показовою у цьому контексті є «Програма наук, на святах місійних в Станіславчику, деканату Олеського, що відбулися 6–7 і 8 жовтня 1876 року». Серед проповідей були виголошені: «Про високе звання людини», «Про гріх», «Про згубні наслідки п'янства» та інші [7, с.34].

Вагомим результатом діяльності братств тверезості в 1870-х рр. був масовий вступ людей до них. Запис до братства був добровільним, але деякі священники вважали відмову гріхом. У 1874 р. тільки на Тернопільщині обітницю тверезості склали 8 тис. осіб [11], а за іншими підрахунками на 1874 р. припадає 400 тис. членів братств [4, с.88]. Рух тверезості у 1870–1880-х рр. був напрочуд дієвою формою соціально-політичного спротиву. Завдяки бойкотам корчем та протестам за 1878–1882 рр. зменшилася кількість шинків із 23 тис. до 18,5 тис. [9, с.52]. Черговий раз рух тверезості спричинив зменшення кількості споживачів алкоголю, що помітно скоротило прибутки власників цього бізнесу. Вочевидь, такий порядок справ не міг їх влаштовувати. Й.Сембратович був викликаний у Відень. Імператор Франц Йосиф I вмотивував Сембратовича звільнити митрополічий престол (жовтень 1882 р.) відданістю монархії та національним патріотизмом [7, с.35].

Наступником великого митрополита став С.Сембратович. Осмислюючи згубні наслідки вживання алкоголю, він видав «Звернення до вірних русинів католиків» (1885 р.), яким закликав молодь та увесь народ до тверезості і обмеженого вживання алкоголю на хрестинах, похоронах або інших зібраннях.

Куренда С.Сембратовича датована 1896 р. вносила зміни до статутів братств тверезості. Їм надавалася печатка та клейноди, а «братчикам» повністю заборонялося навіть сидіти за столом із наявністю алкогольних напоїв. Це свідчить про глибинне розуміння митрополитом адаптивних факторів «алкогольного доквілля», головно їх згубного впливу на молодь [4, с.86].

На початку ХХ ст. тверезницький рух розвивався із новими силами. У 1901 р. його очолив видатний український гуманіст, меценат та патріот, галицький митрополит А.Шептицький. «Пастирським листом до вірних Станіславівської єпархії, даний у дні св. Пророка Іллі», виданий в 1899 році, Шептицький звернувся до населення із закликом «працею, ощадністю та тверезістю усунути вбогість із нашого життя» [7, с.34]. Тверезий підхід А.Шептицького у вихо-

ванні молоді ілюструє його нота до семінаристів Богословської академії, якою суворо заборонялося вживання алкогольних напоїв.

Форма діяльності братств тверезості за часів митрополита А.Шептицького не змінилася порівняно з попереднім періодом: відозви, заклики, духовні послання до народу, а також місії тверезості з протиалкогольними і тверезницькими програмами. З кожним роком «братчики» напрацьовували щоразу більший досвід та обсяг навчального матеріалу, а ряди тверезості поповнювалися новими членами. За деякими підрахунками, в 1910–1913 рр. в галицькому краї діяло не менше 465 братств тверезості, нараховуючи 33–35 тис. осіб [11].

На початку ХХ ст. греко-католицьке духовенство надалі було головним ініціатором бойкотування корчем. Подекуди бойкоти у селах відбувалися в унісон з великими містами. Наприклад, п'ятитисячне віче у Львові 12 жовтня 1908 р. було спричинене зростанням кількості шинків та корчем у Галичині. Питання боротьби за тверезість, а також загальна шкода спиртовмісних й тютюнових речовин для здоров'я була розкрита у виголошених на мітингу промовах [1, с.р.869, арк.2].

Як і в попередні роки на початку 1900-х рр. пияцтво, як закономірний наслідок вживання та доступності алкоголю, гостро бентежило передову українську інтелігенцію. Проблема набрала не тільки протиалкогольного, а й соціально-політичного підтексту. Право пропінації в цей період, хоча значно обмежене, але надалі залишалося у шляхти. Своєю діяльністю – головно інформаційною – активісти тверезницького руху протидіяли поширенню корчем у селах та містах. У джерелах досить часто зустрічаються заклики бойкотувати корчми, відрікатися від горілки та інших спиртовмісних речовин [6, с.3–7]. Головний підхід та методи діяльності товариств тверезості виглядали не як «боротьба з алколізмом та пияцтвом» (що є прямим наслідком вживання алкоголю), а боролися з їх причиною – вживанням. На відміну від деяких сучасних українських політиків та медиків, тогочасна інтелігенція усвідомлювала нагальність боротьби за тверезість.

У 1910–1920-х рр. пияцтво набрало небезпечних масштабів. Трапляються, навіть, згадки про п'яних школярів, або вживання спиртовмісних речовин починаючи від 6-річного віку [8, с.278]. У той час середньостатистична людина за рік вживала близько 12–14 літрів абсолютноного алкоголю (30–35 л горілки). Найбільш питущими регіонами були Гуцульщина, Покуття, Лемківщина та Волинь [11].

Епохальною подією стало заснування у Львові (грудень 1909 р.) товариства «Відродження», найвідомішого та діяльного з-поміж протиалкогольних організацій Галичини. Осере-

дки товариства діяли на Івано-Франківщині, Самбірщині, Золочівщині, на Волині та інших регіонах. Мета діяльності товариства вбачалася у «визволенні українського народу від впливу алкоголізму й нікотинізму, уважаючи це визволення кінцевою підмогою духовного, фізичного й матеріального движення (поступу) і культурного розвою українського народу», – сказано в його статуті [1, оп.25, спр.3907, арк.1]. На сторінках однойменного друкованого органу (редактори Софія Парфанович та Іван Раковський) товариства публікувалися протиалкогольні, протитютюнові та тверезницькі матеріали на основі наукових даних [2, ч.1,7–8, 23–24].

Згідно статуту головними інструментами діяльності «Відродження» були: активне бойкотування корчем; пропагандистська робота шляхом зачитування лекцій, доповідей; поширення листівок про шкоду алкоголю, видання плакатів, прокламацій, календарів; у планах – заснування харчових закладів з відсутністю алкоголю (молочарні, крамниці); заснування лікарень для алкозалежних та душевно хворих; започаткування масштабної програми проведення безалкогольного дозвілля (весілля, уродини тощо) [1, оп.25, спр.3907, арк.3–4].

Стараннями активістів руху тверезості у квітні 1920 р. польський уряд прийняв ряд протиалкогольних законів, згідно з якими у святкові та ярмаркові дні корчми не торгували. Заклади торгівлі спиртними виробами могли розташовуватися на відстані не менш як 500 метрів від будь-яких місць, де працювало хоча б 15 людей. Алкоголь продавався лише від 15 до 19 години особам, які досягли 21 року. У разі порушення закону передбачався штраф, втрата торгової концесії або позбавлення волі на термін до трьох років [13, с.39–45]. Незважаючи на перешкоди, польське протиалкогольне законодавство давало змогу «Відродженню», «Просвіті» та іншим товариствам організовувати плебісцити для ліквідації корчем. За деякими підрахунками, протиалкогольні плебісцити у 1920–х рр. відбулися в 402 українських громадах, із них 75% у 1929–1930 рр. [8, с.279].

У десятках українських сіл існувала парадоксальна ситуація: чим біднішим вважалося село, тим більш воно було питущим, і навпаки. Середня галицька громада витратила на алкогольмісні напої від 10 тис. злотих за рік [11]. До прикладу, в 1937 р. алкогольний бюджет Польщі становив 1,44 млрд. зл. [2, ч.11]. Зокрема, пляшка горілки у 1920–1930-х рр. коштувала 3–5 злотих. До порівняння ціни на деякі товари: 100 кг жита – 13,75 зл., 100 кг гречки – 18,50 зл., коро-

ва – 190 зл., кінь – 80 зл.[13, с.8–9]. Як бачимо, в той період алкогольні вироби були дуже дорогими порівняно з дешевизною продуктів харчування. На відміну від «того часу», зараз в Україні усе навпаки: дешевий алкоголь і високі ціни на харчові продукти.

Окрім «Відродження», протиалкогольний рух був презентований такими організаціями, як «Рідна школа», «Просвіта», «Луг», «Сокіл», «Пласт», «Орли-КАУМ», «Український Спортовий союз», «Каменярі». Часописи, на сторінках яких знаходимо протиалкогольні статті: «Народна справа», «Свобода», «Новий час», «Правда», «Громадський Голос», «Українське життя», «Віра і наука», «Діло», «Жіноча доля», «Нова зоря», «Жорна», «Батьківщина», «Вісті» та інші видання. Широко популярною була тверезницька наукова література: М.Кінаш «Пити чи не пити?» (Львів, 1914), Т.Масарик «Про етику й алкоголізм» (Рогатин, 1929), М.Чайковський «Чарка горілки – море сліз» (Рогатин, 1929) та багато інших [13, с.59].

1939 р. Західна Україна була приєднана до складу СРСР. Згідно зі статистикою, у Львові діяло 7 лікєро-горілочаних фабрик та один бровар, а також одне підприємство безалкогольних напоїв [3, с.217–218]. Тверезницькі організації припинили своє існування, а їх місце зайняли витверезники. До середини 1980-х рр. діяльність руху тверезості була забута.

Висновки. Упродовж майже цілого століття на Західній Україні діяв потужний тверезницький рух, основною метою якого було оздоровлення українського суспільства шляхом боротьби з корчмами та шинками, як формами поширення спиртовмісних напоїв. Патрунували рух тверезості представники греко-католицького духовенства – М.Левицький, Йосиф та Сильвестр Сембратовичі, А.Шептицький та інші, а також світська інтелігенція, презентована головним чином товариством «Відродження». За цей період рух тверезості пройшов еволюцію від складання колективних присяг на відречення або утримання від ужитку алкоголю, до заснування громадських організацій, видання періодики, наукової літератури тощо. Незважаючи на постійний тиск з боку влади та власників алкогольного промислу, рух тверезості істотно вплинув на зменшення масштабів пияцтва. Тверезе слово, яке несли в українське суспільство учасники руху, тривалий час було запорукою фізичного та духовного розвитку нашого народу.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 146. – Оп. 1, 25, 43, 58.
2. Відродження. Видає Українське Протиалкогольне товариство «Відродження» у Львові. – 1931. – Ч.1–2; 1934. – Ч.23–24; 1935. – Ч.7–8; 1937. – Ч.1, 11.

3. Історія Львова в документах і матеріалах Збірник документів і матеріалів / уклад.: М.В.Брик. – Київ: Наукова думка, 1986. – 422 с.
4. Кузик М. Роль греко-католицького духовенства в боротьбі за тверезість / М.Кузик // Історія. – 2010. – №4. – С.84–89.
5. Лаба В. «Не пийте, хлопці», – Україна просить: Історія боротьби галицьких українців за своє духовне визволення / В.Лаба. – Львів, 2000. – 87 с.
6. Лаба В. Як галичани йшли шляхом національного відродження 100 років тому: (З історії бойкотування коршми в Галичині у 1902 – 1914 роках) / В.Лаба. – Львів, 2008. – 60 с.
7. Рудянин І.П. Греко-католицьке духовенство в боротьбі за тверезість у Східній Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.) / І.П.Рудянин // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського національного університету ім. Л. Українки. – Рівне, 2008. – С.33–36.
8. Сливка Л.В. Питання антиалкогольного виховання дітей і молоді у діяльності українських громадських товариств Західної України (1919 – 1939 рр.) / Л.В.Сливка // Педагогічний альманах. – 2010. – №5. – С.278–283.
9. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. / Б.Савчук. – Івано-Франківськ, 2001. – 248 с.
10. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (ост. третина XIX – кінець XX ст.) / Б.Савчук. – Івано-Франківськ, 1999. – 116 с.
11. Савчук Б., Білавич Г. Учням гірських шкіл про антиалкогольний рух на Прикарпатті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gs.frankivsk.org/Content/files/Magazine/1/docs/
12. Садовий В. Пияцтво і боротьба з ним на українських землях у XV – XX століттях / В.Садовий. – Дрогобич: ПП «Швидкодрук», 2009. – 72 с.
13. Садовий В. Антиалкогольні братства, товариства і гуртки та їх роль у боротьбі з пияцтвом на Галичині в XIX – першій половині XX ст. / В.Садовий. – Дрогобич: ПП «Швидкодрук», 2010. – 88 с.

РЕЗЮМЕ

ТРЕЗВЕННИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЕ В СЕРЕДИНЕ XIX – ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX СТОЛЕТИЯ

Стасив Я. В. (Львов)

Рассматриваются основные этапы трезвеннического движения в Восточной Галичине в середине XIX – первой трети XX столетия, как реакция украинской интеллигенции на целенаправленную алкоголизацию украинского населения со стороны господствующих народов. Автор анализирует три этапа трезвеннического движения, а также эволюцию форм и методов борьбы за трезвость.

Ключевые слова: трезвенническое движение, братства трезвости, трезвость, греко-католическое духовенство, корчма, алкогольные вещества.

SUMMARY

A SOBRIETY MOVEMENT IN EASTERN HALYCHYNA IN THE MID OF THE XIX–TH – THE FIRST THIRD OF THE XX–TH CENTURY

Ya. Stasiv (Lviv)

The article consider the sobriety movement which originated in Eastern Ghalychyna in the mid of the XIX–th – a first third XX–th centuries, as a reaction Ukrainian intellectuals to goal–directed alcoholizacion of Ukrainian population on the part of authorities. The author analyses the stages of a sobriety movement as well as the evolution of the forms and methods of fight for sobriety.

Key words: sobriety movement, brotherhood of sobriety, sobriety, Greek–Catholic clergy, korchma, alcoholic material.